

De kogel door de kerk

Een onderzoek naar de toekomst
van de kerken en kloosters, verzekerd bij
de Onderlinge Verzekering Maatschappij Donatus

Rapport nr. 485

augustus 2001

dr. Ton Bernts

KASKI
onderzoek en advies
over religie en samenleving

Toernooiveld 5
6525 ED Nijmegen
Postbus 6656
6503 GD Nijmegen

tel. 024 365 35 31
fax 024 365 34 85
www.ru.nl/kaski
info@kaski.ru.nl

Inhoudsopgave

1. Inleiding en vraagstelling	5
2. Ontwikkelingen in ledental, participatie en inkomsten	9
2.1 Rooms-Katholiek Kerkgenootschap	9
2.2 Samen op Weg-kerken	14
2.3 Overige christelijke kerken	17
2.4 Religieuzen	18
2.5 Conclusies	19
3. Beleid ten aanzien van kerkgebouwen	21
3.1 Rooms-Katholiek Kerkgenootschap	21
3.2 Samen op Weg-kerken	26
3.3 Overige christelijke kerken	28
3.4 De rol van de overheid	29
3.5 Conclusies	31
4. Kwantitatieve bepaling van de ontwikkeling van de verzekerde waarde	33
4.1 Opzet	33
4.2 Resultaten	34
4.3 Conclusies	38
5. Samenvattende conclusies	39
Bijlagen	43
1 Aantal en bestemming R.-K. kerkgebouwen, aan het gebruik onttrokken sinds 1991	44
2 Interviewverslagen met de beleidsmakers in de R.-K. bisdommen	49

1. Inleiding en vraagstelling

Donatus is een verzekeraar die zich hoofdzakelijk richt op de verzekering van kerkelijk onroerend goed. Hieronder vallen kerkgebouwen (kerken en kapellen), pastorieën en kloosters. Momenteel heeft Donatus van alle circa 5.000 kerkgebouwen (voor het overgrote deel kerken, met een klein aandeel kapellen) van het R.-K. Kerkgenootschap en de SOW-kerken in Nederland, er ongeveer 4.000 in de portefeuille. Daarnaast zijn nog circa 500 kerkgebouwen verzekerd van diverse kleine kerkgenootschappen, stichtingen en andere instanties. Voorts zijn nagenoeg alle kloosters in Nederland door Donatus verzekerd.

De reden voor het voorliggende onderzoek is de bezorgdheid bij Donatus wat betreft de toekomstige ontwikkelingen in het kerkelijk gebouwenbestand. Enerzijds is er nog uitbreiding van de portefeuille mogelijk, met name door het toetreden van gereformeerde kerken, anderzijds is er het feit van teruglopend kerkelijke participatie en daarmee een sanering van de kerkelijke infrastructuur. Wat betreft de religieuze orden en congregaties is het toekomstperspectief nog veel slechter.

Bij kloosters betekent vertrek van de betreffende orde of congregatie dat het gebouw voor andere doeleinden zoals bijvoorbeeld bewoning vrijkomt; het valt hiermee uit de portefeuille van Donatus. Bij kerkgebouwen ligt het mogelijk iets meer genuanceerd. Bij onttrekking aan de eredienst kan het gebouw een bestemming krijgen die het voor Donatus mogelijk of aantrekkelijk maakt om het gebouw te blijven verzekeren. Het gaat dan veelal om een sociaal-culturele bestemming, zoals museum, concertzaal, bibliotheek e.d. In de praktijk blijkt continuering van de verzekering slechts zelden voor te komen.

Bestuur en directie van Donatus bereiden een nieuw beleidsplan voor en zijn voornemens hierin expliciet een prognose van de omvang van het verzekerbare kerkelijk onroerend goed in de komende 10 jaar mee te nemen. Het hier gepresenteerde onderzoek dient hiervoor de basis te leggen.

Een onderzoek naar de ontwikkeling van het aantal kerkgebouwen is een delicate kwestie. Daarom is voor het welslagen van het onderzoek bij de informanten benadrukt dat het om een louter financieel-technische vraag gaat, en bovendien dat de informatie in het rapport als vertrouwelijk naar Donatus wordt doorgegeven. Het rapport bevat bovendien ook geen beleidsvoornemens ten aanzien van individuele kerkgebouwen.

Doelstelling en vraagstelling

Als doelstelling van het onderzoek is geformuleerd te komen tot:

‘een prognose van het aantal en de verzekerde waarde van de kerkelijke gebouwen (kerken en kloosters) die over 10 jaar in de portefeuille van Donatus zitten’

Om tot een afgewogen prognose te komen, zijn een aantal relevante ontwikkelingen in kerkelijk Nederland onderzocht en bevraagd op de implicaties voor het gebouwenbestand. Het gaat hierbij om twee hoofdvragen:

1. Wat is het draagvlak van de eigenaars van de kerken en kloosters?

Met andere woorden, hoe is de ontwikkeling in ledental en participatie bij de kerkgenootschappen? Hoe is de ontwikkeling in de financiële draagkracht van de kerkgenootschappen? Hoe is de ontwikkeling bij de religieuze orden en congregaties? Hierbij wordt gekeken naar het recente verleden, naar de periode vanaf 1980; tevens wordt een prognose gemaakt tot 2010.

2. Wat is het (voorgenomen) beleid ten aanzien van de kerkgebouwen?

Welk aandeel van de uitgaven gaat naar gebouwen? Hoeveel kerkgebouwen zijn er in de afgelopen jaren aan het gebruik onttrokken, en wat is hun bestemming geweest. Hoeveel kerkgebouwen zijn er bijgebouwd, en wat is hun omvang? Wat is het beleid voor de periode tot het jaar 2010? Hoe staat dit in het kader van reorganisatie- en saneringsplannen van de kerkgenootschappen? Hoeveel kerkgebouwen worden aan gebruik onttrokken, hoeveel gebouwen krijgen een nieuwe bestemming die verzekering bij Donatus mogelijk of aannemelijk maken? Wat is de ontwikkeling in de voordracht en aanwijzing van kerkgebouwen als monument? Welke rol zullen lokale overheden in de nabije toekomst spelen om karakteristieke (dorps)kerken te behouden?

Opzet en uitvoering

Het onderzoek is gebaseerd op drie soorten gegevens:

- informatie uit documenten, beleidsplannen en statistieken, verkregen via deskresearch
- informatie over beleid, verkregen via face tot face en - soms - telefonische interviews met beleidsmakers van kerkgenootschappen, de Rijksdienst voor Monumentenzorg en enkele andere instanties
- informatie uit een vragenlijst over een steekproef van door Donatus verzekerde gebouwen. Deze vragenlijst is beantwoord door kerkelijke beleidsverantwoordelijken en betrokkenen. De gegeven antwoorden maken het mogelijk te komen tot een kwantificering van de prognose van de verzekerde som.

1. deskresearch

Er is informatie verzameld over ledenaantallen, kerkbezoek, kerkgebouwen en financiën op basis van de diverse statistieken van het KASKI en andere informatiebronnen. Voor de katholieke kerk was deze informatie bijna compleet aanwezig bij het KASKI, bij de christelijke kerken is aanvullende informatie op deze gebieden opgevraagd. Bij monumentenzorg is het bestand van monumenten opgevraagd en vergeleken met het bestand van Donatus. Verder zijn enkele nota's en jaarverslagen van het CIO-K geraadpleegd, de Commissie Kerkelijke gebouwen van het Interkerkelijke Contact in Overheidszaken.

Met betrekking tot het beleid inzake kerkgebouwen vanuit de kerkgenootschappen lagen geen actuele beleidsplannen rondom aantallen op tafel. Wel zijn in bijvoorbeeld de bisdommen Rotterdam en 's Hertogenbosch dergelijke plannen die concreet beleid over kerkgebouwen formuleren, in voorbereiding. In de interviews met betrokken beleidsvoerders komen deze plannen ter sprake.

2. interviews met beleidsmakers en sleutelinformanten

Met een aantal beleidsmakers en sleutelinformanten uit kerk en overheid is gesproken over de huidige en toekomstige ontwikkeling in het gebouwenbestand. Vanwege de verschillende bestuursstructuur is er wat de SOW-kerken betreft gesproken met landelijke beleidsmakers op het Landelijk Dienstencentrum, terwijl voor de R.-K. Kerk gesproken is met vertegenwoordigers uit de bisdommen.

Er is gesproken met de volgende personen:

SOW-kerken:

mr. J. Broekhuizen (Landelijk Dienstencentrum SOW-kerken; secretaris CIO-K)

ir. G. J. van der Harst (Landelijk Dienstencentrum SOW-kerken)

H. Runherd (Landelijk Dienstencentrum SOW-kerken)

R.M. Belder (Vereniging van Kerkvoogdijen)

R.-K. Kerk

bisdom Groningen: ir. I. van Gessel (econoom), dr. J. van den Hende (vicaris-generaal)

aartsbisdom Utrecht: mr. J. Klok (econoom)

bisdom Haarlem: drs. E. Duijsens (econoom), drs. M. Frederiks (diocesaan opbouwwerk)

bisdom Rotterdam: mr. J. Bakker (econoom), dr. H. Verbakel (vicaris-generaal)

bisdom Breda: G. de Rooij (econoom), drs. Th. van Geffen (directeur algemene zaken)

bisdom 's Hertogenbosch: drs. P. Broeders (directeur-econoom)

bisdom Roermond: A. Filot RA (econoom), dr. H. Schnackers (vicaris-generaal)

Rijksdienst voor Monumentenzorg:

drs. A. de Vries (hoofd regio Noord/Oost)

drs. J.C. van 't Hof (accounthouder Noord-Brabant)

Stichting Oude Groninger Kerken:
mevr. J. Hendriks

3. kwantitatieve prognose

De deskresearch en de interviews leveren tezamen een globaal beeld op van de te verwachten ontwikkelingen in het gebouwenbestand. Ter concretisering en ter controle van deze globale verwachting is een prognose uitgevoerd op een steekproef van 10% van de kerkelijke gebouwen uit het bestand van Donatus. Van deze 460 gebouwen is bij de betrokkenen via een vragenlijst een schatting gevraagd wat betreft het voortbestaan, gedeeltelijke of gehele herbestemming, of vervanging door nieuwbouw. Het aantal van 460 is voldoende om de steekproeffout binnen aanvaardbare grenzen te houden, namelijk een maximale afwijking van 3,5% wat betreft het geschatte aandeel af te stoten gebouwen. Wat betreft de kloosters is - gezien het feit dat de toekomst van deze gebouwen geheel en al drastisch zal veranderen en zij uit de verzekering van Donatus zullen vallen - aangenomen als globale indicator dat de verzekerde som evenredig zal dalen met de daling van het aantal religieuzen.

Het onderzoek is uitgevoerd in de eerste helft van 2001.

Opbouw van dit rapport

In het rapport wordt in hoofdstuk 2 allereerst ingegaan op de vragen met betrekking tot het draagvlak van de kerkgenootschappen en religieuze orden en congregaties. Beschreven worden de ontwikkelingen in leden-aantal en participatie van de diverse kerkgenootschappen, het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap, de Samen op Weg-kerken en de overige christelijke kerken. Daarbij wordt ook een overzicht van de financiële situatie gegeven.

Daarnaast wordt de ontwikkeling van het aantal religieuzen in ons land weergegeven.

In hoofdstuk 3 volgt de rapportage van het feitelijke en voorgenomen beleid ten aanzien van de kerkgebouwen, wederom voor de respectievelijke kerkgenootschappen. Daarbij wordt gebruik gemaakt van cijfers over recente kerksluitingen en uitgaven voor onderhoud, alsmede van het door de beleidsmakers geformuleerde beleid voor de komende tien jaar. In het laatste deel van dit hoofdstuk komt ook de rol van de overheid - met name de rol van de Rijksdienst voor Monumentenzorg - en eventuele andere betrokken instanties aan de orde.

In hoofdstuk 4 worden de uitkomsten van de prognose op de steekproef van 460 kerkgebouwen gepresenteerd. Hierbij wordt een kwantificering van de verwachte krimp en groei in termen van het aantal gebouwen en de verzekerde som gegeven.

In hoofdstuk 5 tot slot worden de conclusies van het onderzoek samengevat.

2 Ontwikkelingen in ledental, participatie en inkomsten

2.1 Rooms-Katholiek Kerkgenootschap

In tabel 2.1 staat de ontwikkeling van het ledenaantal van het R.-K. Kerkgenootschap beschreven. Naast feitelijke cijfers over de periode 1970-2000 is er een prognose gemaakt voor de jaren 2005 en 2010. Deze prognose is ontleend aan een rekenmodel van het Sociaal-Cultureel Planbureau. In dit model wordt gerekend op basis van de situatie in het jaar 1992. Voor elk jaar, te beginnen met 1993, is een prognose gemaakt van kerkleden en kerkgang. Tot nog toe komen de cijfers zoals het KASKI die verzamelt voor de R.-K. Kerk nagenoeg exact overeen met de trend in het SCP-model. Daarom is het model gebruikt voor een prognose voor de jaren 2005 en 2010.

De tabel geeft aanleiding tot de volgende constatering:

- het totaal aantal katholieken in Nederland bereikte in de periode 1980-1990 een hoogtepunt met circa 5,6 miljoen. Vanaf 1990 zet de daling in met ongeveer 1% per jaar. Voor 2005 is het verwachte aantal katholieken 4,9 miljoen, voor 2010 4,6 miljoen. Gezien het nog steeds stijgende aantal inwoners in Nederland is het percentage katholieken gedaald van 38% in 1985 naar 32% in 2000, en zal het verder dalen naar 30% in 2005 en 28% in 2010.
Deze aantallen katholieken mogen als maxima worden beschouwd. De reparatie van het ledenbestand door de toetreding van het R.-K. Kerkgenootschap tot de SILA zal op grond van de eerste gegevens een verlaging van het ledental gaan opleveren, met een factor van 5 tot 10%.
- het zwaartepunt van het katholieke volksdeel verschuift naar de twee zuidelijke bisdommen 's Hertogenbosch en Roermond. Woonde in 1970 nog 42% van alle katholieken in deze twee bisdommen, in 2000 is dit percentage opgelopen tot 49%. Concreet betekent dit dat in deze twee bisdommen het aantal katholieken sinds 1985 niet is gedaald, of zelfs - in Roermond - nog is gestegen. Hiertegenover staat een scherpe daling in de randstedelijke bisdommen Haarlem en Rotterdam, waar de teruggang 25% - 30% is. Het ledenverlies is derhalve een fenomeen met sterke regionale verschillen.

Tabel 2.1 - Aantal inwoners en katholieken in Nederland en per bisdom, per 1 januari van de jaren 1970 - 2000 (feitelijk) en 2005 en 2010 (prognose)

jaar	inwoners	totaal aantal r.-k.	Groningen	Utrecht	Haarlem	Rotterdam	Breda	Den Bosch	Roermond
1970	12.957.621	5.262.121	118.572	888.063	741.910	805.927	505.201	1.299.486	902.962
1980	14.091.014	5.600.963	151.791	955.430	750.617	798.132	542.181	1.388.023	1.014.789
1985	14.453.833	5.564.821	146.720	907.455	713.652	764.241	545.164	1.433.703	1.053.886
1990	14.892.574	5.550.389	139.067	914.121	678.386	775.226	546.400	1.425.398	1.071.791
1995	15.422.842	5.459.790	130.502	908.346	601.272	719.560	545.667	1.476.452	1.077.991
2000	15.863.950	5.106.333	114.790	835.823	530.245	609.767	495.308	1.438.006	1.082.394
2005	16.425.000	4.865.000							
2010	16.864.000	4.645.000							

bron: CBS/KASKI/SCP

In tabel 2.2 staat de ontwikkeling in het kerkbezoek weergegeven. De tabel geeft aanleiding tot de volgende constatering:

- Het kerkbezoek in de r.-k. kerken is al decennia sterk aan het dalen. In 1970 gingen nog 2,2 miljoen katholieken in het weekend naar de kerk, anno 2000 is dit aantal gedaald naar nog geen half miljoen. Dit is circa 20% van het vroegere aantal. Voor de komende jaren wordt op basis van het eerder genoemde trendmodel van het SCP een verdere daling verwacht naar 370.000 in 2005 en 280.000 in 2010.
- Het aantal kerkbezoekers in de 1.840 katholieke kerken is naar schatting gemiddeld 230 per gebouw. Hierbij is ervan uitgegaan dat 10% van het aantal kerkgangers buiten parochiekerken ter kerke gaat, meestal in kapellen in verzorgingshuizen. Verder zijn er per kerkgelegenheid gemiddeld 2 diensten.
- Bezien we de kerkgang op feestdagen, dan zien we ook hier een teruggang, zij het minder sterk. Met Pasen waren er in 1999 in totaal 1,2 miljoen kerkgangers, met Kerst 2000 bedroeg het aantal kerkgangers 2,2 miljoen. Met name tijdens de kerstvieringen worden kerkgebouwen intensief gebruikt: met Kerstmis 2000 waren er per kerkgebouw in de kerstnacht 980 kerkgangers, verdeeld over 2 diensten.

Tabel 2.2 - Gemiddeld aantal kerkbezoekers (weekend en Kerstmis en Pasen) per bisdom in de jaren 1970 - 2000 (feitelijk) en 2005 en 2010 (prognose)

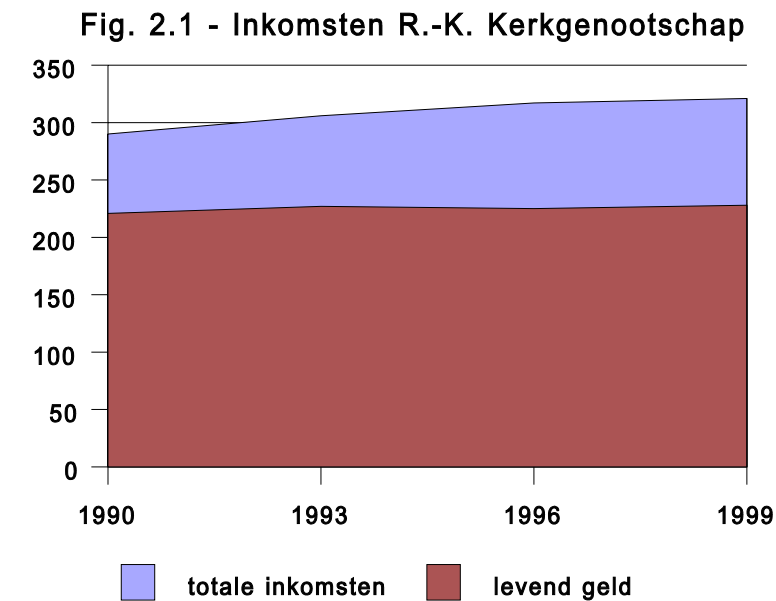
jaar	Groningen	Utrecht	Haarlem	Rotterdam	Breda	Den Bosch	Roermond	totaal
1970-okt	63.033	433.736	274.010	255.841	205.102	600.342	397.321	2.229.385
1980-mrt	42.450	273.150	142.850	135.350	112.900	344.700	240.100	1.291.500
1985-mrt	32.100	203.800	98.700	107.300	85.600	256.600	200.300	984.400
1990-mrt	25.000	154.900	79.500	84.400	66.700	196.900	165.100	772.500
1995-mrt	20.555	119.045	60.873	67.181	51.493	148.789	131.750	599.700
2000-mrt	15.019	87.803	48.795	51.204	37.507	119.069	108.294	467.689
2005								370.000
2010								280.000
2020								180.000
1971-Kerst	96.265	661.110	447.630	407.630	333.965	860.880	637.820	3.445.300
1979-Pasen	82.560	513.200	291.700	278.150	244.370	653.560	510.490	2.574.030
1989-Pasen	58.300	377.800	202.900	206.600	162800	461.500	373.200	1.843.100
1995-Kerst	81.972	532.011	302.734	297.323	224.243	656.950	546.171	2.641.404
1999-Pasen	46.193	267.059	137.590	142.054	98.532	277.522	241.968	1.210.918
2000-Kerst*	71.185	434.783	262.595	250.718	168.951	573.088	463.320	2.224.640

bron: - CBS/KASKI/SCP

* voorlopige cijfers

Financiën

Als laatste aspect van het draagvlak wordt de ontwikkeling van de inkomsten gezien. De cijfers zijn afkomstig uit de documentatie rond de jaarlijkse geldwervingsactie Kerkbalans. In figuur 2.1. staat deze ontwikkeling weergegeven (in miljoenen gulden).

Uit de figuur blijkt dat de totale inkomsten van de parochies in de negentiger jaren licht gestegen zijn, tot circa 320 miljoen gulden in 1999. Dit is een toename met circa 10% in vergelijking met 1990. In de laatste drie jaar is er geen stijging meer geweest. Feitelijk, in het licht van inflatie, is er derhalve sprake van een achteruitgang in de inkomsten.

Voor de komende periode, tot 2010, ligt er geen uitgewerkte prognose op tafel. De verwachtingen zijn dat de inkomsten uit levend geld nominaal gelijk zullen blijven, hetgeen derhalve feitelijk een daling betekent. Door verkoop van onroerend goed, alsmede door betere belegging van de vermogens, is een (lichte) stijging van de inkomsten uit dood geld te verwachten.

Inkomsten zijn mogelijk te verbeteren door deelname aan de SILA, alsmede door versterking en verhoging van het geefgedrag.

De conclusie moet zijn dat naar verwachting en in het licht van de inflatie de inkomsten van de meeste parochies de komende tijd licht zullen dalen. Tegenover deze lichte daling staat een lichte daling van de uitgaven van de parochies. In de afgelopen 4 jaar zijn de uitgaven in totaal slechts met 1% gestegen, hetgeen derhalve feitelijk een daling van de uitgaven is. Beperking van de uitgaven komt onder andere door verdergaande afstoting van gebouwen en - in sommige bisdommen - door langer openstaande vacatures van pastores. Al met al is de verwachting bij de economen van de bisdommen dat de exploitatie van de meeste parochies de komende tien jaar een stabiel beeld te zien zal geven. De meeste parochies zullen net rond kunnen blijven komen.

2.2 Samen op Weg-kerken

In tabel 2.3 wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling in de ledenaantallen in de drie kerkgenootschappen die samen de SOW-kerken vormen.

Tabel 2.3 - Aantallen leden van de SOW-kerken per 1 januari van de jaren 1970 - 2000 (feitelijk), alsmede een prognose voor de jaren 2005 en 2010.

jaar	Ned. Herv. Kerk	Gereformeerde Kerken	Lutherse Kerken	totaal
1970	3.076.000	865.000	41.000	3.982.000
1980	2.857.000	869.000	35.000*	3.761.000
1985	2.675.000	836.000	30.000*	3.541.000
1990	2.623.000	794.000	24.000	3.441.000
1995	2.315.000	740.000	18.000	3.073.000
2000	2.024.000	676.000	14.000	2.714.000
2005	1.804.000	625.000	13.000	2.442.000
2010	1.595.000	574.000	12.000	2.181.000

* schatting KASKI

De drie kerkgenootschappen samen hebben de afgelopen decennia een aanzienlijk ledenverlies geleden. Tussen 1970 en 1990 bedroeg de terugloop circa 14%, hetgeen een jaarlijks gemiddelde is van 0,7%. Tussen 1990 en 2000 bedroeg de achteruitgang 21%, hetgeen een gemiddelde is van 2,1%. De teruggang is met name sterk in de Nederlandse Hervormde Kerk, en dit komt door uitschrijving van de categorie overige leden. Op termijn wordt dit effect door de sterke vermindering van het aandeel overige leden minder, waardoor de daling ook zal verminderen.

De Nederlandse Hervormde Kerk heeft een prognose gemaakt op basis van leeftijdsopbouw van de leden. Naar verwachting zal het ledental van dit kerkgenootschap in het komende decennium jaarlijks met circa 2% dalen. De daling onder de categorie lidmaten en doopleden is 1,5% per jaar. Dit laatste cijfer hebben we toegepast op de andere twee kerkgenootschappen van de SOW-kerken, die immers niet de categorie 'overige leden' kennen.

Een en ander resulteert in de prognoses zoals weergegeven in tabel 2.3. Het totaal aantal leden van de SOW-kerken zal dalen tot 2.442.000 in 2005 (een daling met 10% ten opzichte van 2000) en tot 2.181.000 in 2010 (een daling met 20% ten opzichte van 2000). Er blijft door de grote aantallen uitschrijvingen van de categorie 'overige leden' wel een relatief meer kerkbetrokken groep over.

In tabel 2.4 staan schattingen omtrent de kerkgang in de SOW-kerken weergegeven. Daarbij is alleen de kerkgang in zondagochtendiensten geschat. De reden hiervoor is dat lang niet in alle gemeenten er elke zondag diensten op zondagmiddag zijn; bovendien is onduidelijk in hoeverre hierbij kerkgangers van de zondagochtend zijn betrokken. Uitgaande van de statistieken van de NHK (de laatste over het jaar 1995) is een percentage kerkgangers op de zondagochtend vast te stellen van circa 19% tot 20% van

de lidmaten en doopleden. We trekken dit percentage door naar de jaren 2000 - 2010, zodat een prognose gemaakt kan worden.

Voor de gereformeerde kerken is alleen een schatting bekend, en deze betreft vanaf de jaren 1990 een kerkgang van circa 30%. Ook dit percentage is voor de jaren 2000-2010 aangehouden. Voor de lutherse kerk zijn geen cijfers bekend. De huidige kerkgang, alsmede de prognose tot het jaar 2010, bij dit kerkgenootschap is gebaseerd op het kerkgangpercentage van de hervormden (19%). Overigens kunnen de schattingen en prognoses voor de lutherse kerk slechts indicatief worden gelezen, gezien de kleine aantallen die het betreft en de daarmee gepaard gaande onnauwkeurigheid.

De prognose voor de jaren 2005 en 2010 geven aan dat ook in de SOW-kerken de kerkgangcijfers flink dalen, met circa 2% per jaar.

Tabel 2.4 - Aantallen kerkgangers SOW-kerken in 1980 - 2000, alsmede een prognose voor de jaren 2005 en 2010 (alleen zondagochtend-diensten)

jaar	Ned. Herv. Kerk	Gereformeerde Kerken	Lutherse Kerken
1980	400.000		
1985	375.000		
1990	365.000	* 240.000	
1995	350.000	* 220.000	
2000	320.000	* 200.000	* 2.700
2005	280.000	188.000	2.500
2010	255.000	172.000	2.300

* schatting
bron: KASKI

Financiën

Over de ontwikkeling van de financiën in de SOW-kerken nemen wij twee bronnen van informatie.

Voor de NHK is een interne notitie beschikbaar, afkomstig van de Begeleidingscommissie voor de Statistiek, gericht aan de Generale Financiële Raad, gedateerd 27 februari 1996. In deze notitie is een analyse en prognose gemaakt ten aanzien van de financiële inkomsten van de NHK. Deze cijfers zijn gebaseerd op het geefgedrag in het kader van de Actie Kerkbalans. De inkomsten uit levend geld maken circa 85% uit van de totale inkomsten uit levend geld. Bij deze andere inkomsten gaat het dan om collecten, giften, legaten e.d. Het levend geld vormt 85% van de totale inkomsten. Ontwikkelingen in het geefgedrag in het kader van Actie Kerkbalans zijn dan ook belangrijk voor de totale inkomsten van NHK, en trouwens ook van de GKN.

Geefgedrag is afhankelijk van het type lid (lidmaat, dooplid of overig lid) en van leeftijd. Op basis van een prognose van het aantal kerkleden en hun leeftijdsopbouw is een prognose

gemaakt van het geefgedrag voor de periode tot 2015. Deze prognose heeft als uitkomst een jaarlijkse stijging van de totale inkomsten uit levend geld van 2,2% per jaar.

De verklaring voor de voorspelde en ook waargenomen stijging is als volgt. Verreweg het grootste deel van de inkomsten is afkomstig van de zogenaamde lidmaten (of belijdende leden). Voor een periode van 5 jaar zal het aantal lidmaten naar verwachting met 10% dalen; daartegenover staat dat uit de analyse van de cijfers over 1990-1995 blijkt dat de bijdragen per lidmaat in 5 jaar tijd met 23% zijn gestegen. Met andere woorden, de daling in aantal lidmaten wordt gecompenseerd door een ruim tweemaal zo sterke stijging van de bijdragen.

Deze prognose kan worden gelegd naast meer exacte gegevens die inmiddels beschikbaar zijn, en die afkomstig zijn van het bureau van de Vereniging voor Kerkvoogdijen en gebaseerd op driekwart van de jaarrekeningen van alle gemeenten over de periode 1991-1995. Over deze periode is er sprake van een jaarlijkse stijging van het levend geld van 1,5 - 2 % (De Kerkvoogdij, mei 1998).

Deze trend heeft zich doorgezet, want ook over 1999 en 2000 is de stijging van de inkomsten uit de Aktie Kerkbalans - die immers het leeuwendeel vormen van de inkomsten uit levend geld - gelegen tussen de 1,5% en 2%. Deze laatstgenoemde cijfers zijn gebaseerd op de gegevens uit circa eenderde deel van alle SOW-gemeenten (De Kerkvoogdij, oktober 2000).

De verwachting van het bureau van de Vereniging van Kerkvoogdijen is dat deze ontwikkeling zich de komende 5 jaar zal voortzetten. Dit betekent dat de eerdere prognose uit 1996 een fractie te hoog is uitgevallen.

De inkomsten uit levend geld voor de SOW-kerken stijgen nog jaarlijks, en daarmee ook - zij het iets minder - de totale inkomsten van de SOW-gemeenten. Maar - zoals al blijkt uit het aangegeven percentage van 1,5% tot 2% - de inflatie-ontwikkeling wordt niet bijgehouden. Volgens de Vereniging van Kerkvoogdijen blijkt uit een analyse van de jaarrekeningen over de periode 1991-1995 dat de verslechterende inkomenspositie van de gemeenten ertoe heeft geleid dat gemeenten reëel aan het bezuinigen zijn (De Kerkvoogdij, mei 1998). Deze bezuinigingen hebben - in volgorde van omvang - betrekking op plaatselijke medewerkers zoals kosters, organisten en administratieve medewerkers, op onderhoud en reserveringen t.b.v. onderhoud van de gebouwen, en op het pastoraat.

2.3 Overige christelijke kerken

In tabel 2.5 staan gegevens van de drie grootste overige christelijke kerkgenootschappen. Van twee van deze kerkgenootschappen verzekert Donatus - peildatum begin 2001 - een aantal kerken, namelijk 81 kerken van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt, en 71 kerken van de Christelijk Gereformeerde kerken. Van de Gereformeerde Gemeenten worden geen kerken verzekerd, net zo min als van andere bevindelijke christelijke kerkgenootschappen. De reden hiervoor is dat men zich in deze bevindelijke gemeenten niet verzekert. De cijfers van de Gereformeerde Gemeenten worden in dit verslag toch genoemd, omdat de ontwikkeling in ledental en participatie niet verschilt van de minder bevindelijke, maar wel orthodoxe kerken als de GKV en de CGK. Op deze manier kan de trend in deze kleine christelijke kerken meer betrouwbaar worden weergegeven.

Het aantal leden van deze drie kerkgenootschappen bedraagt in totaal 300.000, en dit cijfer stijgt nog steeds licht. Verder valt op dat in deze kleine christelijke kerken het kerkbezoek zeer hoog is: circa 80% van de kerkleden bezoekt wekelijks de vieringen.

Tabel 2.5 - Aantal leden en kerkgangers van de drie grootste overige christelijke kerkgenootschappen, per 1 januari van de jaren 1970 - 2000

	Gereformeerde Gemeenten	Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt)	Christelijke Gereformeerde Kerken
<i>kerkleden</i>			
1970	77.000	86.000	70.000
1980	83.800	99.000	74.443
1985	87.705	107.000	76.301
1990	91.038	114.000	75.936
1995	95.095	121.000	75.243
2000	* 98.495	125.000	74.739
<i>kerkgangers</i>			
2000	* 79.000	* 100.000	* 60.000

* schatting (80%)

bron: kerkelijke bureaus/jaarboeken

De conclusie is dat we hier te maken hebben met kleine, vitale kerkgenootschappen. Naar de inkomsten van deze kerkgenootschappen is verder geen onderzoek gedaan, maar gezien de hoge participatie en betrokkenheid van de leden mag verwacht worden dat er ook verder geen financiële noodzaak is om kerkgebouwen af te stoten.

2.4 Religieuzen

In tabel 2.6 staat de ontwikkeling van het aantal religieuzen weergegeven. De cijfers maken duidelijk dat de achteruitgang in het aantal steeds sneller gaat. Voor het jaar 2011 zal meer dan de helft van het huidige aantal religieuzen overlijden. Deze prognose is gebaseerd op de leeftijdsopbouw van de religieuzen in 1995.

Tabel 2.6 - Het aantal vrouwelijke en mannelijke religieuzen in Nederland in de jaren 1980 - 2000 (feitelijk), alsmede een prognose voor de jaren 2005 en 2010

jaar	vrouwen	mannen	totaal
1980	21.970	9.175	31.145
1985	19.049	7.885	26.934
1990	16.271	6.721	22.992
1995	13.399	5.384	18.773
2000	10.348	4.396	14.744
ultimo 2000	9.708	4.172	13.880
<i>prognose</i>			
ultimo 2005	6.318	3.322	9.640 (69%)
ultimo 2010	3.952	2.183	6.135 (44%)

bron: KASKI

Wat de religieuze orden en congregaties betreft is de verwachting dat in de komende tien jaar alle kleinere gemeenten en kloosters elders worden afgestoten en men zich concentreert in het moederklooster, resp. kloosterverzorgingshuis. Voor een deel worden in deze kloosters en kloosterverzorgingshuizen de komende jaren geleidelijk leken toegelaten.

2.5 Conclusies

De grote kerkgenootschappen, het R.-K. Kerkgenootschap en de SOW-kerken, zullen qua ledental de trend van de afgelopen jaren voortzetten met een ledenverlies van respectievelijk 10% en 20% in de komende tien jaar. Ook de kerkgang zal verder afnemen, met naar verwachting 40% in de R.-K. Kerk en 20% in de SOW-kerken. De conclusie is dat in de nabije toekomst de kerkgebouwen minder gebruikt zullen worden.

Het financiële draagvlak van parochies en gemeenten staat onder druk, maar van een sterke verslechtering van de exploitatie is vooralsnog geen sprake. Door een stijging van de bijdragen per deelnemer, door een beter rendement op vermogen en door bezuinigingen op gebouwen en op ondersteunend personeel zal de exploitatie van parochies en gemeenten op een termijn van 5 jaar in veel gevallen sluitend blijven.

Een deel van de vermindering van de uitgaven is gebaseerd op de sluiting in de afgelopen jaren van veelal grote kerkgebouwen op gewilde locaties. Ook ander onroerend goed is verkocht hetgeen tot een verbetering van het rendement op vermogen heeft geleid. Maar deze veranderingen kunnen uiteraard niet steeds worden herhaald. En voorts kan ook niet veel verder worden bezuinigd op ondersteunend personeel. Een deel van de bezuinigingen wordt momenteel gezocht in de bovenplaatselijke en bovenparochiële sfeer.

De conclusie is dat er voor de termijn van de komende 5 jaar geen dringende financiële overwegingen zijn om in sneller tempo dan tot nog toe kerkgebouwen te gaan sluiten.

Voor de kleine christelijke kerkgenootschappen geldt dat hun ledental nog steeds licht stijgt, terwijl de participatie zeer hoog is. Vanuit dit oogpunt is er geen reden om gebouwen af te stoten. Naar de financiële situatie is niet gevraagd, maar we kunnen rustig aannemen dat de hoge participatie gecombineerd met de vaak relatief kleine en derhalve in de exploitatie goedkope gebouwen niet leidt tot een financiële prikkel om gebouwen te sluiten.

Wat de religieuze orden en congregaties betreft geven de prognoses aan dat hun aantal de komende tien jaar meer dan zal halveren. De verwachting is dat in de komende tien jaar de religieuzen zich nagenoeg geheel terugtrekken in het moederklooster, resp. kloosterverzorgingshuis. In een aantal gevallen biedt men ook onderdak aan andere, kleine orden en congregaties. Tegelijk zien we een ontwikkeling dat in een deel van deze kloosters en kloosterverzorgingshuizen de komende jaren geleidelijk leken worden toegelaten.

3. Beleid ten aanzien van kerkgebouwen

3.1 Rooms-Katholiek Kerkgenootschap

Ontwikkelingen in het verleden

In de katholieke kerk zijn de ontwikkelingen in het bestand van kerkgebouwen in de afgelopen jaren weergegeven in tabel 3.1. Uit de tabel blijkt dat er in de periode tussen 1973 en 1990 sprake was van een nieuwe inrichting van de kerkelijke infrastructuur. Er werden in deze periode bijna evenveel kerken afgestoten als nieuw gebouwd. Nieuwbouw diende deels ter vervanging, maar voor een belangrijk deel ook om kerkelijke presentie te realiseren in nieuwbouwgebieden. Het aantal zitplaatsen van de nieuwe kerkgebouwen lag veelal tussen de 300 en 400. Deze periode kan worden gekarakteriseerd als een periode van (gedeeltelijke) *verschuiving* van de kerkelijke infrastructuur, van de centra naar de nieuwe wijken.

Vanaf 1990 is goed zichtbaar dat de ontwikkeling anders wordt. Het saldo van afstoting en nieuwbouw valt nu negatief uit: in 5 jaar tijd daalt het aantal kerkgebouwen met 1,5%, van 1.895 naar 1.866. Nieuwbouw is vooral vervanging van de afgestoten grote kerkgebouwen; nieuwbouw in nieuwe wijken, zelfs in grote nieuwbouwgebieden, wordt een uitzondering. In enkele gevallen is er sprake van een nieuwbouw van een gezamenlijk kerkgebouw met de SOW-kerken. De vervangende nieuwbouw is klein: deze kerken hebben veelal rond de 200 zitplaatsen. De conclusie is dat er nog slechts in beperkte zin sprake van nieuwe inrichting, namelijk in de zin van *vervanging*.

Vanaf 1995 wordt wederom een nieuwe fase ingeluid. Nu wordt ook vervangende nieuwbouw steeds zeldzamer: in 5 jaar tijd slechts 10 nieuwe kerken, terwijl het afstotingsproces onverminderd doorgaat. Het aantal kerkgebouwen daalt dan ook per saldo met bijna 3%, van 1.866 naar 1.815 kerken ultimo 2000. Men kan deze periode, die het komende decennium een verder vervolg zal krijgen, betitelen als een periode van *sanering*.

Tabel 3.1 - Afstoting en nieuwbouw van kerkgebouwen in de R.-K. Kerk

aantal kerken in 1973			1.879
mutaties	afgestoten	nieuw	
1973-1990	97	113	+ 16
1991-1995	53	24	- 29
1996-2000	61	10	- 51
aantal kerken ultimo 2000			1.815

bron: Aktie Kerkbalans (incid. gecorrigeerde cijfers)

De vraag stelt zich wat er met de afgestoten kerkgebouwen is gebeurd, een vraag die belangrijk is in verband met mogelijke continuering van de verzekering door Donatus. In tabel 3.2 staan wat dit betreft de cijfers over de laatste 10 jaar, waarin 114 kerkgebouwen zijn afgestoten. De teneur in deze cijfers vormt een goede indicatie voor de bestemming van de in de nabije toekomst af te stoten kerken.

Uit tabel 3.2 blijkt dat ruim de helft van de afgestoten kerkgebouwen is gesloopt. In enkele gevallen is er vervangende nieuwbouw geweest. Daarbij komt dat van de 20 kerken waarvan de bestemming (nog) onbekend is, er ook zeker nog enkele gesloopt zullen worden. Het aantal gesloopte gebouwen zal daarmee rond de 65% komen te liggen.

Van 33 kerken die behouden zijn gebleven, is de herbestemming bekend. Van deze gebouwen komt maatschappelijk/economisch gebruik, bijvoorbeeld als uitvaartcentrum, bibliotheek of kantoor, het meest voor, namelijk 14 maal. Daarnaast is bewoning, eventueel na een ingrijpende verbouwing, een mogelijkheid gebleken. Overdracht aan een ander kerkgenootschap, met dus behoud van de oorspronkelijke kerkelijke functie, komt in totaal 9 maal voor.

Tabel 3.2 - Bestemming van afgestoten R.-K. kerkgebouwen in de periode 1991 -2000

sloop	57	61%
sloop en vervangende kerk	4	4%
maatschappelijk/economisch gebruik	14	15%
bewoning	10	11%
verkocht/overdracht aan ander kerkgenootschap	9	10%
totaal afgestoten kerken waarvan bestemming bekend		94
	100%	
bestemming (nog) onbekend		<u>20</u>
totaal alle afgestoten kerken		114

Uit de tabel blijkt dat de mogelijkheden voor continuering van de verzekering door Donatus zeer beperkt zijn. In theorie zou continuering van de verzekering mogelijk zijn in de helft van de gevallen van overdracht aan een ander kerkgenootschap en in eenderde van de gevallen van maatschappelijk/economisch gebruik. Ervan uitgaande dat vervangende nieuwbouw niet of nauwelijks zal plaatsvinden, zou continuering van de verzekering aldus in circa 10% van het totaal aantal afgestoten kerkgebouwen kunnen plaatsvinden.

Van de afgestoten en herbestemde R.-K. kerken uit tabel 3.2 is per kerk nagegaan of continuering van de verzekering heeft plaatsgevonden. Het bleek dat er bij geen enkele afgestoten kerk de verzekering was gecontinueerd. Continuering van de verzekering na afstoting van het kerkgebouw laten we derhalve voor wat betreft de katholieke kerken verder buiten beschouwing.

Beleid

In de gesprekken met de beleidsmakers in de bisdommen wordt dit beeld bevestigd. Tot 2010, en naar verwachting ook nog daarna, zal er een versterkt proces van sanering van kerkgebouwen worden ingezet. Tegelijk zal de bestemming van de afgestoten kerken in verreweg de meeste gevallen leiden tot sloop. Een en ander laat zich meer gedetailleerd beschrijven onder de volgende aspecten:

- organisatorische context
- financiële context
- omvang en karakter van sanering
- bestemming van afgestoten gebouwen

Organisatorische context:

In alle bisdommen is samenwerking van parochies een belangrijk aandachtspunt. De belangrijkste drijfveer hiervoor is het tekort van pastoraal personeel. Pastores of pastorale teams die meerdere parochies bedienen, zijn een normaal verschijnsel geworden. In sommige bisdommen, zoals Breda en ook Haarlem, betekent samenwerking vaak ook fusie van parochies. Dit wordt ook zichtbaar in de cijfers van het aantal kerkgebouwen per parochie: die liggen in Breda en Haarlem het hoogste, resp. 1,3 en 1,2 gebouwen per parochie. In andere bisdommen blijven de parochies vaak gewoon zelfstandig voortbestaan.

Het tekort aan pastores, en met name aan priesters, leidt ertoe dat niet in elk kerkgebouw elke week meer de eucharistie gevierd kan worden. In een bisdom als Groningen, waar de diaspora-situatie voor een pastor grote verzorgingsgebieden impliceert, bestaat deze situatie al geruime tijd. Op zich leidt dit gegeven - aldus het bisdom - nog niet tot aanpassing in het gebouwenbestand. In sommige andere bisdommen echter, met name in 's Hertogenbosch, wordt de beperkte mogelijkheid van eucharistie wel sterker gezien als een dwingend motief om het aantal vieringsplekken hiermee in overeenstemming te brengen. Men kiest hier voor een zogenaamd 'hoofdkerken-beleid'. Het behoud van grote, nogal eens monumentale kerkgebouwen met een sacrale uitstraling, waar wekelijks een eucharistie is, staat voorop. De andere kerkgebouwen krijgen een beperkte functie (zogenaamde 'kapel-functie) voor rouw en trouw, of worden op termijn afgestoten. Het hoofdkerkenbeleid is wat de consequenties voor de gebouwen betreft, het meest uitgewerkt in 's Hertogenbosch, maar speelt ook een zekere rol in het bisdom Haarlem.

Naast de afname van het aantal pastores speelt uiteraard ook de vermindering van de kerkgang een rol, maar vaste normen voor bijvoorbeeld een minimaal aantal kerkgangers worden niet gehanteerd. Wel wordt men geconfronteerd met veel te grote gebouwen voor het huidige aantal kerkgangers, hetgeen niet sfeer bevorderend is en een uitnodiging is voor aanpassingen aan de kerkzaal, dan wel naar vervangende nieuwbouw om te zien. Zoals uit de eerder gepresenteerde cijfers blijkt dat deze vervangende nieuwbouw echter nog slechts sporadisch wordt geïmplementeerd. En indien er nieuwbouw wordt gepland, dan vaak ter vervanging van meerdere oude gebouwen. Nu de optie van nieuwbouw minder voor de hand komt te liggen, worden parochies samengevoegd, kerken gesloten en de parochianen uitgenodigd in een ander kerkgebouw te gaan vieren.

Behoud van kerkgebouwen, eventueel door er meerdere functies aan toe te kennen, is een optie die feitelijk alleen in het bisdom Breda genoemd wordt. Het saneringsbeleid van enkele jaren geleden, is verlaten, mede ook door de verbeterde financiële situatie van de parochies, de grote weerstand tegen kerksluitingen in landelijke gebieden, en incidenteel ook door steun van lokale groeperingen of overheden. Overigens wordt ook door het bisdom Haarlem erop gewezen dat een saneringsbeleid van bovenaf grote weerstanden oproept. Men beziet de zaak meer ad-hoc, wacht op signalen van onderop, of wacht een gunstige gelegenheid af om in het gebouwenbestand in te grijpen. In de bisdommen 's Hertogenbosch en Rotterdam is men wel bezig met een plan om van bovenaf in het gebouwenbestand in te grijpen.

Financiële context:

In de voorgaande passages over de financiële situatie is al gememoreerd dat naar verwachting de exploitatie van de meeste parochies de komende tien jaar een stabiel beeld te zien zal geven. Tegenover de lichte daling van de inkomsten staat een lichte daling van de uitgaven door afstoting van gebouwen en - in sommige bisdommen - door langer openstaande vacatures van pastores. Het huidige afstotingsniveau van gebouwen ligt in de afgelopen 5 jaar per saldo op een afstoting van 51 kerken, oftewel 3% minder kerken. Blijkbaar geeft dit niveau financieel vooralsnog voldoende ruimte.

Naast deze stabiele situatie blijkt dat ook de onderhoudssituatie van de meeste kerkgebouwen en de financiële reserveringen die ervoor staan, geen aanleiding geven tot een versnelde afstoting van gebouwen. In diverse bisdommen wordt erop gewezen dat via lokale ad-hoc acties er altijd weer middelen te verwerven zijn om de gebouwen te behouden.

Omvang en karakter van sanering:

In de meeste bisdommen wordt een globaal cijfer van 10% genoemd als het aandeel af te stoten kerkgebouwen in de komende tien jaar. Daarbij komt dat nieuwbouw tot de uitzonderingen zal gaan behoren, zodat deze 10% van af te stoten kerken neerkomt op een even zo grote vermindering van het aantal kerkgebouwen. In de bisdommen Rotterdam en 's Hertogenbosch, waar men met een gebouwenbeleidsplan werkt, wordt nog een aanzienlijk hoger cijfer dan 10% genoemd. Hierbij wordt wel aangetekend dat het om beleidsvoornemens gaat, en dat er altijd onzekerheid bestaat over de effectiviteit en de tijdsduur van het proces van afstoting.

Op basis van de antwoorden op de voorgelegde lijst met concrete kerkgebouwen (een aselechte steekproef van 10%) bleek dat landelijk gezien het percentage kerkgebouwen dat zal worden afgestoten in de komende tien jaar, circa 17% bedraagt. Dit percentage betekent een forse versterking van de in tabel 3.1 gesignaleerde sanerings-trend.

De af te stoten kerken zijn de kerken in stedelijke gebieden: het platteland met zijn kerkdorpen blijft verschoond van een saneringsoperatie. Vanuit het Aartsbisdom wordt erop gewezen dat het ruimtelijke-orderingsbeleid van de overheid met betrekking tot kleine kernen hierbij wel een bepalende factor is.

In stedelijke en verstedelijkte gebieden zijn vroeger per wijk kerkgebouwen neergezet, en daar is sanering noodzakelijk en uitvoerbaar. Bij de keuze voor de te behouden

kerkgebouwen wordt nagenoeg steeds recht gedaan aan de beschermde status van een kerkgebouw als Rijksmonument (of ook als gemeentelijk monument). Dit motief loopt bijna steeds parallel met het motief van het behoud van centrale hoofdkerken met een sacrale uitstraling. Dit zijn in veel gevallen ook de monumentale gebouwen.

Behoud van de kerkgebouwen als vieringsplek door een combinatie met andere functies is niet of nauwelijks aan de orde. Er wordt grote waarde gehecht aan het behoud van de sacraliteit van het kerkgebouw. Zeggenschap in dit opzicht is zo belangrijk dat ook andere beheersconstructies niet worden nagestreefd. In dit opzicht is er een duidelijk verschil met de SOW-kerken, waar immers een aantal kerken overgegaan is in handen van diverse stichtingen, en waarbij de kerkelijke functie deels is gehandhaafd.

In het bisdom Breda wordt overigens een andere lijn gevolgd, in de zin dat men het gebouw zoveel mogelijk wil behouden door een combinatie van functies uit te proberen. In dit verband wordt de 'brede-school gedachte' genoemd, waarbij diverse activiteiten als kinderopvang en sport in een deel van een kerkelijk complex mogelijk worden gemaakt.

Bestemming van afgestoten gebouwen:

Over de bestemming van de afgestoten gebouwen bestaat in de meeste bisdommen consensus, namelijk sloop. Behoud van het gebouw, door andere gebruik te combineren of toe te laten, stuit op het idee van sacraliteit van het kerkgebouw. Alternatief gebruik zal in veel gevallen een risico vormen voor deze sacraliteit. Alleen gebouwen met een neutrale uitstraling, zoals veel nieuwbouwkerken uit de jaren zestig, komen wellicht in aanmerking.

Verkoop aan een kerkgenootschap dat lid is van de Raad van Kerken is nog een aanvaardbare optie. Indien aan herbestemming niet valt te ontkomen, is bewoning nog het meest aanvaardbare hergebruik.

Vanuit het Aartsbisdom wordt erop gewezen dat herbestemming ook om praktische redenen vaak moeilijk is. Met name in de kleine kernen is alternatief gebruik moeilijk: bewoning is wellicht een optie.

De opvattingen over herbestemming stroken met de herbestemming die de afgestoten kerkgebouwen in de afgelopen tien jaar feitelijk hebben gekregen, namelijk in tweederde van de gevallen sloop, en in eenderde van de gevallen een sociaal-culturele bestemming, een woonfunctie of een overdracht aan een andere kerk.

3.2 SOW-kerken

Vanuit de SOW-kerken bestaan slechts in beperkte mate exacte cijfers over aantallen kerkgebouwen en mutaties in deze aantallen. De oorzaak hiervan is de in vergelijking met het R.-K. Kerkgenootschap sterk gedecentraliseerde en congregatieve organisatiestructuur. We zullen derhalve schattingen van deze cijfers geven. Volgens eigen opgaven van de NHK bezit dit kerkgenootschap circa 2.000 kerkgebouwen, hetgeen een schatting is. Voor de GKN zijn recentelijk exacte gegevens bekend door tellingen uit de jaarboeken. Het GKN bezat eind 1999 870 kerkgebouwen. De ELK bezit naar schatting circa 60 kerkgebouwen.

Deze opgaven liggen in hun totaliteit iets onder de cijfers die worden genoemd in de inventarisatie kerkelijke gebouwen in Nederland, een uitgave van ir. J. Sonneveld uit Leidschendam, een uitgave in eigen beheer, van februari 2000. Hierin worden 2039 Nederlandse Hervormde kerkgebouwen genoemd en 821 kerken van de GKN. Daarnaast nog 156 SOW-kerken.

Over de mutaties in de afgelopen jaren bestaat voor de GKN een exacte opgave. Volgens de betrokken deskundige op het LDC is tussen 1980 en 2000 het aantal kerkgebouwen gedaald van 1.060 naar het al eerder vermelde aantal van 870. Dit is in 20 jaar een daling van 20%.

Voor de NHK zijn dergelijke cijfers niet bekend.

Overigens zegt het saldo nog niets over het aantal kerken dat is afgestoten en waarvoor in de plaats nieuwbouw is gekomen. Met andere woorden, de onderlinge verschuivingen zoals die voor de R.-K. Kerk in tabel 3.1 zijn weergegeven, zijn voor de SOW-kerken niet te achterhalen.

Er is helaas niets bekend over de herbestemming van de gebouwen. Wel is het zo dat er jaarlijks enkele monumentale kerken worden afgestoten, bijvoorbeeld aan de Stichting Oude Groninger Kerken. De kerkelijke functie blijft daarbij in een beperkt aantal gevallen behouden. De verzekering bij Donatus wordt veelal gecontinueerd. Dit is een duidelijk verschil met het R.-K. Kerkgenootschap, waar afstoting van kerken met behoud van de kerkelijke functie geen beleid is.

Beleid

Het samengaan van de kerken leidt ertoe dat de sanering, die uiteraard ook in de protestants-christelijke kringen nodig is gezien de eerder geschetste afname van het aantal kerkleden en kerkgangers, voor een belangrijk deel gaat plaatsvinden in het kader van de SOW-operatie. Binnen het kader van lokale samenwerking zullen de kerkgebouwen zeker onderwerp van discussie worden. In een aantal gevallen zullen de gebouwen van de GKN daarbij worden afgestoten, gezien het monumentale karakter van veel NHK-gebouwen. Anderzijds wordt erop gewezen dat de gereformeerde kerkgebouwen in een aantal gevallen praktischer in het gebruik zijn.

Over de omvang van het aandeel af te stoten kerkgebouwen in de komende tien jaar was in eerste instantie bij de benaderde sleutelpersonen binnen de SOW-kerken geen cijfer te achterhalen. In tweede instantie is aan de twee meest betrokken beleidsmakers op het Landelijk Diensten Centrum de steekproef van SOW-kerkgebouwen voorgelegd. De toekomst van de in deze lijst opgenomen gebouwen bleek redelijk in te schatten zijn, met name wat betreft de gereformeerde kerkgebouwen. De uitkomsten van deze exercitie leverde een aandeel af te stoten kerkgebouwen aan de zijde van de NHK op van 5%, aan de zijde van de GKN van 22%. Van de Lutherse kerkgebouwen is geen prognose gevraagd vanwege het kleine aantal. In totaal zal volgens deze inschattingen ruim 8% van de verzekerde SOW-kerkgebouwen de komende tien jaar worden afgestoten.

We hebben zelf ter ondersteuning van de cijfers een eigen schatting gemaakt van het aantal af te stoten kerkgebouwen binnen de SOW-proces. De redenering gaat als volgt. Volgens het LDC is circa eenderde van de 1.300 NHK-gemeenten behoudend, in de zin dat deze gemeenten op lokaal niveau niet zullen samengaan met een gereformeerde gemeente. Wanneer we aannemen dat de gereformeerde gemeenten op dezelfde manier verdeeld zijn als de hervormde gemeenten, dat betekent dit dat eenderde van de 860 gereformeerde gemeenten geen partner heeft binnen het SOW-proces. Er blijven dan circa 580 gereformeerde gemeenten over die wel op lokaal niveau binnen SOW-verband gaan samenwerken met een hervormde partner. Het is goed denkbaar dat binnen een periode van 10 jaar de helft van deze 580 combinaties een van de twee kerkgebouwen zal afstoten. Dit betekent een sanering van 290 kerkgebouwen, ongeveer 10% van het huidige totale gebouwenbestand van de SOW-kerken. Vanuit het Landelijk Dienstencentrum wordt deze globale inschatting van de omvang van het afstotingsproces als reëel omschreven. Deze schatting vormt een ondersteuning voor het via de steekproef van verzekerde kerkgebouwen verkregen cijfer van 8%. Dit laatste cijfer valt wat lager uit omdat er bij Donatus naar verhouding meer NHK gebouwen zijn verzekerd, en deze gebouwen zijn eerder van hun voortbestaan verzekerd dan de gereformeerde kerkgebouwen.

3.3 Overige christelijke kerken

Het aantal kerkgebouwen van de drie hier beschreven kleine christelijke kerkgenootschappen is weergegeven in tabel 3.3. Uit de tabel blijkt dat het aantal kerkgebouwen min of meer stabiel blijft, of zelfs iets stijgt. Van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt is het aantal gebouwen niet exact bekend. Er zijn circa 270 gemeenten, maar een klein aantal gemeenten gebruikt elkaars gebouw of dat van een ander kerkgenootschap. We schatten het aantal kerkgebouwen dan ook iets lager, op 250.

Tabel 3.3 - Aantal kerkgebouwen van de drie grootste overige christelijke kerkgenootschappen, per 1 januari van de jaren 1970 - 2000

	Gereformeerde Gemeenten	Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt)	Christelijke Gereformeerde Kerken
1980	159		183
1985	161		187
1990	161		189
1995	158		191
2000	156	250*	190*

* schatting

Gezien de eerder genoemde hoge participatie en het stabiele ledental van deze kleine kerken, nemen we voor de kleine kerken aan dat hun gebouwenbestand de komende tien jaar gelijk zal blijven.

3.4 De rol van de overheid en andere externe instanties

Rijksmonumenten-beleid

Voor het bestand van kerkgebouwen is de rol van de overheid belangrijk via het aanwijzen van kerkgebouwen als rijksmonument. Volgens de Rijksdienst voor Monumentenzorg zijn er momenteel bijna 2.600 kerken als rijksmonument aangewezen. Wanneer het lopende Monumenten Selectie Project, dat betrekking heeft op de kerkgebouwen die tussen 1850 en 1940 zijn gebouwd, is afgerond, zullen er circa 2.900 kerkgebouwen als rijksmonument zijn aangewezen. Inmiddels worden voorbereidingen getroffen om ook gebouwen uit de wederopbouwfase 1940-1965 te gaan inventariseren op hun monumentwaardigheid. Volgens de Rijksdienst gaat het om 1.600 kerkgebouwen uit deze periode, waarvan er naar verwachting 100 beschermd zullen worden. Uiteindelijk resulteert er dan een getal van circa 3.000 kerkgebouwen met de status van rijksmonument.

Overigens zegt het begrip 'kerkgebouw' in dit verband alleen iets over de oorspronkelijke functie. Bij een aantal rijksmonumenten gaat het om kerkgebouwen die geen kerkelijke functie meer hebben, maar bijvoorbeeld worden gebruikt als en eventueel zijn verbouwd tot museum, schouwburg, galerie, kantoor, e.d.

De Rijksdienst voert de aanwijzingsprocedures uit, stelt regels op over behoud en bescherming, en kent subsidies toe in het kader van restauratie en onderhoud van de gebouwen. De Rijksdienst is niet actief betrokken bij het behouden van functies van de beschermde gebouwen, in de zin dat men actief op zoek gaat naar gebruikers of mogelijk gebruik. Wel let men erop dat er bij herbestemming rekening wordt gehouden met de cultuurhistorische waarden. In zijn algemeenheid - aldus de Rijksdienst - kan worden gesteld dat een gebouw vanuit monumentaal oogpunt het beste af is met een gebruik dat in het verlengde ligt van de oorspronkelijke functie.

Door de koepel van monumentenbezitters, het Nationaal Contact Monumenten (NCM), wordt gesteld dat de beschermde status van een gebouw voor de eigenaren soms tot onrendabele situaties leidt. In dit verband is het interessant om te vermelden dat er een nieuwe wetgeving in voorbereiding is aangaande de rijksmonumenten, namelijk de BRIM, het Besluit Rijksoverheid Instandhouding Monumenten. In deze nieuwe regeling zal de exploitatie van het gebouw worden betrokken, en zal subsidie worden verstrekt op basis van de exploitatie. Hierdoor zal een onrendabel monument niet alleen een last meer vormen voor de eigenaar alleen, maar zal ook de overheid aan de exploitatie meebetalen.

Binnen de Rijksdienst kijkt men met grote zorgen naar de kerksluitingen, ook wat de toekomst betreft. Probleem is dat men geen zeggenschap heeft over het gebruik. Men pleit dan ook voor multifunctioneel gebruik van kerkgebouwen, omdat dit in de opinie van de Rijksdienst de enige manier is om de gebouwen exploitabel te behouden.

Het aantal rijksmonumenten dat bij Donatus is verzekerd, ligt naar schatting rond de 1.850, hetgeen circa 40% van het verzekerde bestand is. Hierbij zijn de gebouwen die momenteel in de MSP-procedure zitten, meegeteld. De schatting is gemaakt op basis van een steekproef van 10% van alle gebouwen die bij Donatus verzekerd zijn. Voor de bepaling

van de status als rijksmonument is gebruik gemaakt van de gegevens van de Rijksdienst. Voorts zijn bij onduidelijkheden over de adressering handmatig nog correcties aangebracht.

De rijksmonumentale kerkgebouwen zijn vaak de grote kerkgebouwen, en dit wordt ook zichtbaar in het aandeel in de verzekerde waarde. De rijksmonumenten maken 54% uit van de verzekerde waarde. Dit is wederom bepaald op basis van 10% van de steekproef.

Lokaal beleid

Tot slot enkele opmerkingen over de rol die lokale overheden en instanties nu en in de nabije toekomst spelen om karakteristieke (dorps)kerken te behouden. Deze rol is tot dusver beperkt. Met name in het noorden en midden van het land bestaan stichtingen, zoals de Stichting Oude Groninger Kerken, Oude Friese Kerken en Oude Gelderse Kerken. Deze stichtingen nemen monumentale kerkgebouwen over van kerkelijke gemeenten die het gebouw zelf niet meer kunnen bekostigen, of die zo klein zijn geworden dat het draagvlak is vervallen. De Stichtingen proberen via multifunctioneel gebruik en actieve fondswerving de gebouwen in stand te houden. Activiteiten liggen veelal in de culturele sfeer: exposities en concerten. Soms worden er ook nog diensten gehouden, bijvoorbeeld 1 keer per maand. Plaatselijke commissies zorgen voor de programmering en voor fondsenwerving: vaak worden subsidies per project of activiteit verstrekt. Ook de lokale burgerlijke gemeenten geven soms subsidies.

De Stichting Oude Groninger Kerken heeft circa 50 kerken in bezit, en krijgt jaarlijks 2 kerken aangeboden. Men maakt zich zorgen over de toekomst: de huidige mogelijkheden van de stichting zijn onvoldoende om de circa 150 overige monumentale kerken in Groningen te beschermen. Met de provinciale overheid is geen structureel contact, maar men verwacht dat op termijn de provinciale en lokale overheden bij de instandhouding betrokken zullen worden.

De rol van de overheden is tot nog toe beperkt. In de provincie Limburg krijgen parochies van de gemeenten een tegemoetkoming van 10% in de kosten van groot onderhoud, en nog eens 10% van de provincie. In andere provincies bestaat deze regeling niet. In de provincie Brabant is in 1996 de Stichting Brabantbeeld in het leven geroepen, op initiatief van de overheid en de twee betrokken bisdommen. Doel van de stichting is om fondsen te werven om beeldbepalende kerkgebouwen in stand te houden.

Bij sommige provinciale overheden - naast Brabant en Limburg ook Gelderland - is de laatste jaren meer aandacht is gekomen voor het behoud van de cultuurhistorische kwaliteit en identiteit, waarbij met name kerken in kleine kernen, die een belangrijk onderdeel van het landschap uitmaken, een belangrijke rol spelen. De terughoudendheid van de overheden tot nog toe valt wellicht te verklaren doordat parochies en kerkelijke gemeenten zich nog steeds redelijk goed hebben kunnen redden. De vraag is hoe de opstelling zal zijn indien het afstotingsproces de omvang krijgt zoals in dit onderzoek wordt aangegeven.

3.5 Conclusies

Aan katholieke zijde zal de komende tien jaar 17% van de gebouwen worden afgestoten; nieuwbouw is te verwaarlozen. Per saldo zullen er dus ook 17% kerkgebouwen minder in eigendom zijn. Dit cijfer is een duidelijke versterking van de trend van de afgelopen jaren. Tussen 1990 en 1995 daalde het aantal kerkgebouwen per saldo met 1,5%, tussen 1995 en 2000 per saldo met 3%.

Afstoting zal plaatsvinden in stedelijke en verstedelijkte gebieden; monumenten zullen behouden blijven. De afgestoten gebouwen zullen veelal gesloopt worden, of een herbestemming krijgen die continuering van de verzekering door Donatus niet aannemelijk maakt.

Bij de SOW-kerken zullen er de komende tien jaar in het kader van het SOW-proces circa 8% van de kerkgebouwen verdwijnen. Relatief gezien zijn dit vaak gereformeerde kerkgebouwen: 22% van de kerkgebouwen van de GKN wordt afgestoten, tegen naar verwachting 5% van de gebouwen van de NHK.

Over de herbestemming van eenmaal afgestoten gebouwen zijn geen gegevens. We hanteren dezelfde aanname als bij de R.-K. kerkgebouwen, namelijk dat continuering van de verzekering verwaarloosbaar is.

Bij de kleine christelijke kerken wordt geen reductie van het aantal kerkgebouwen verwacht.

Circa 40% van de gebouwen verzekerd bij Donatus zijn rijksmonumenten. Tezamen vormen zij 54% van de verzekerde waarde. Door de koepel van monumentenbezitters, het Nationaal Contact Monumenten (NCM), wordt gesteld dat de beschermde status van een gebouw voor de eigenaren soms tot onrendabele situaties leidt. Nieuwe wetgeving, namelijk het Besluit Rijksoverheid Instandhouding Monumenten, wordt voorbereid, waarbij subsidie zal worden verstrekt op basis van de exploitatie. Hierdoor zal een onrendabel monument niet alleen een last meer vormen voor de eigenaar alleen, maar zal ook de overheid aan de exploitatie meebetalen.

Binnen de Rijksdienst kijkt men met grote zorgen naar de kerksluitingen. Men pleit voor multifunctioneel gebruik van kerkgebouwen, omdat dit in de opinie van de Rijksdienst de enige manier is om de gebouwen exploitabel te behouden.

De rol van de overheden is tot nog toe beperkt. Wel komt er de laatste jaren meer aandacht voor het behoud van de cultuurhistorische kwaliteit en identiteit, waarbij met name kerken in kleine kernen een belangrijke rol spelen. De terughoudendheid van de overheden tot nog toe valt wellicht te verklaren doordat parochies en kerkelijke gemeenten zich nog steeds redelijk goed hebben kunnen redden.

4 Kwantitatieve bepaling van de ontwikkeling van de verzekerde waarde

4.1 Opzet

In de twee voorgaande hoofdstukken is een globaal beeld geschetst van de te verwachten ontwikkelingen in het gebouwenbestand. Ter aanvulling en controle van de cijfers over ledenaantallen, deelname en financiën, alsmede van de beschreven beleidsvoornemens ten aanzien van de kerkgebouwen, is in dit onderzoek tevens een kwantitatieve prognose uitgevoerd van de ontwikkeling in de verzekerde waarde.

Bij deze prognoses zijn alleen kerkgebouwen betrokken. Voor kloosters nemen we aan dat de teruggang uiteindelijk nagenoeg volledig zal zijn, in de zin dat deze gebouwen - na het verlaten door de religieuze orden en congregaties - uit de verzekeringsportefeuille van Donatus zullen vallen. Als indicator voor de teruggang in de verzekerde waarde wordt de teruggang in het aantal religieuzen genomen.

Voor de prognose op het bestand van kerken is een aselechte steekproef genomen van 10% van alle kerkelijke gebouwen uit het bestand van Donatus. Dit bestand is weergegeven in tabel 4.1.

Tabel 4.1 - Opbouw van het kerkgebouwenbestand van Donatus (n=4.599)

<u>Type gebouw</u>		
kerk	4.287	93%
kapel	<u>312</u>	<u>7%</u>
	4.599	100%
<u>Kerkgenootschap</u>		
Rooms-Katholieke Kerk	2.001	43%
Nederlandse Hervormde Kerk	1.654	36%
Gereformeerde Kerken Nederland	412	9%
Evangelisch Lutherse Kerk	27	1%
Gereformeerde Kerken Vrijgem.	81	2%
Christelijke Gereformeerde Kerken	71	2%
overig	160	3%
onbekend/geen kerkgenootschap	<u>193</u>	<u>4%</u>
	4.599	100%
<u>Verzekerde waarde</u>		
< 1,4 miljoen		25%
1,4 - 2,8 miljoen		25%
2,8 - 4,8 miljoen		25%
> 4,8 miljoen		<u>25%</u>
		100%
<u>Rijksmonument*</u>		
		40%

* schatting gedeeltelijk op basis van steekproef

Circa 93% van de gebouwen zijn kerken, 7% kapellen. Overigens betreft het in enkele gevallen geen kerken, maar bijgebouwen van de kerk.

Kijken we naar het kerkgenootschap, en vergelijken we de hierbij vermelde aantallen met de eerder genoemde totaal aantal kerkgebouwen per kerkgenootschap, dan kunnen we concluderen dat de gebouwen van het R.-K. Kerkgenootschap en van de SOW-kerken in aantal een nagenoeg even groot aandeel vormen in de portefeuille, respectievelijk 2.001 en 2.093 gebouwen. Praktisch alle R.-K. kerkgebouwen zijn bij Donatus verzekerd, van de NHK gebouwen is dit circa 80%, van de GKN en de ELK bijna 50%, van de twee grootste kleine christelijke kerkgenootschappen, de CGK en de GKV, circa eenderde van alle gebouwen.

Kijken we naar de verzekerde waarde, dan kan worden geconstateerd dat een kwart van de objecten voor minder dan 1,4 miljoen is verzekerd, een kwart tussen de 1,4 en 2,8 miljoen, weer een kwart voor 2,8 miljoen tot 4,8 miljoen, en de laatste 25% tot slot voor meer dan 4,8 miljoen. Daarbij is de spreiding groot: van een minimum van fl. 2.000 tot fl. 70.000.000 voor de St. Jan. De totale verzekerde waarde bedraagt 17 miljard gulden.

Uit het bestand van kerkgebouwen is aselect een steekproef van 10% getrokken. Van deze 460 gebouwen is bij de betrokken instanties schriftelijk of mondeling een schatting opgevraagd wat betreft de kans op afstoting van het gebouw, de (her)bestemming, en de eventuele vervanging door nieuwbouw. Het aantal van 460 is gekozen om de steekproeffout wat betreft het verwachte aandeel af te stoten kerkgebouwen, binnen aanvaardbare grenzen te houden, namelijk een maximale afwijking van 3,5%.

De lijsten met kerkgebouwen en kapellen zijn voorgelegd aan alle eerder genoemde sleutel-informanten uit de R.-K. bisdommen, alsmede aan de twee meest betrokken beleidsmedewerkers op het Landelijk Dienstencentrum van de SOW-kerken. Men werd daarbij verzocht per gebouw het kanspercentage aan te geven dat het gebouw voor 2010 afgestoten zou worden. Naast het percentage is ook gevraagd naar mogelijke herbestemming.

Voor de overige kerkgebouwen van de andere kerkgenootschappen en eigenaren zijn geen concrete prognoses gevraagd, gezien de kleine aantallen kerken, verdeeld over veel kerkgenootschappen/eigenaren.

4.2 Resultaten

Het invullen van de lijsten bleek goed uitvoerbaar te zijn; de reacties van de informanten op deze exercitie was positief, en werd als een betrouwbare check op de uitgesproken verwachtingen ervaren.

In tabel 4.2 zijn de resultaten gepresenteerd van de kwantitatieve prognose.

Tabel 4.2 - Kwantificering van verwachte krimp, in aantal gebouwen en verzekerde waarde, bij de steekproef

	gebouwen		verzekerde waarde*	
	2001	2010	2001	2010
R.-K.	192	158,75 (82,7%)	875,8	775,0 (88,5%)
NHK	**148	140,55 (95,0%)	476,2	456,4 (95,8%)
GKN	41	32,00 (78,0%)	116,7	93,3 (79,9%)

* in miljoenen gulden

** van 14 gebouwen is geen opgave ontvangen

Aan katholieke zijde wordt een reductie in het aantal gebouwen verwacht van 192 gebouwen in 2001 naar 158,75 gebouwen in 2010, hetgeen 82,7% is van het aantal gebouwen in 2001. Dit betekent - zoals al eerder is aangegeven in hoofdstuk 3 van dit rapport - een daling met ruim 17%. Kijken we alleen naar de kerkgebouwen en laten we de kapellen buiten beschouwing, dan is de teruggang nog een fractie groter, namelijk naar 81% van het huidige aantal.

Met de teruggang in het aantal gebouwen correspondeert een daling in de verzekerde waarde naar 88,5% van de huidige verzekerde som. Deze relatieve daling is geringer dan bij het aantal kerkgebouwen, hetgeen is te verklaren uit het feit dat de dure monumentale gebouwen bij afstoting worden ontzien. De circa 40% monumentale gebouwen in het bestand van Donatus beslaan 54% van de verzekerde waarde.

Aan SOW-zijde is wat betreft de NHK een verwachting geformuleerd van een daling van 148 kerkgebouwen naar 140,55 gebouwen, een daling van 5%. De daling in de verzekerde waarde is naar schatting 4,2%. De teruggang in aantal gebouwen en verzekerde waarde liggen meer in elkaars verlengde dan bij de katholieke gebouwen. Dit komt omdat er in de NHK relatief vaak een (kleine) kans op afstoting wordt gegeven bij monumenten, die worden verkocht aan een stichting, waarbij voortzetting van kerkelijk gebruik mogelijk is. In de katholieke kerk is dit hoogst ongebruikelijk, zodat monumenten bijna per definitie niet worden afgestoten.

Wat betreft de GKN wordt een reductie verwacht van 41 gebouwen naar 32 gebouwen, hetgeen een daling is naar 78,0% van het huidige aantal gebouwen. Met deze daling in het aantal gebouwen correspondeert een nagenoeg even grote daling in de verzekerde waarde, namelijk naar 79,9% van de huidige verzekerde waarde. De GKN bezit veel minder duur verzekerde kerken dan het R.-K. Kerkgenootschap en de NHK, waardoor bij dit kerkgenootschap niet geldt dat de dure gebouwen (monumenten) behouden blijven ten koste van de goedkopere gebouwen. De af te stoten gebouwen zijn gemiddeld ongeveer even hoog verzekerd als de niet af te stoten gebouwen.

Voor de kerkgebouwen van de Evangelisch Lutherse Kerk is geen prognose gemaakt, gezien het kleine aantal in het bestand van Donatus, namelijk 27 verzekerde gebouwen. Hun aantal is verondersteld gelijk te blijven.

Van de kerkgebouwen van de overige kerkgenootschappen en eigenaars nemen we aan dat er geen mutaties zijn. Dit is gerechtvaardigd, gezien de eerder genoemde hoge participatie in de kleine christelijke kerken enerzijds, en anderzijds doordat het bij de kerkgebouwen waarvan geen kerkgenootschap eigenaar is, het gaat om kerken en kapellen die bijvoorbeeld onderdeel zijn van een begraafplaats, of waarbij de eigenaar een stichting is en er dan bijna steeds sprake is van een monument. Bovendien betreft het bij de categorie overige kerkgenootschappen en eigenaren slechts 11% van de gebouwen, en 7% van de totale verzekerde waarde.

De in het onderzoek gevonden percentages van af te stoten gebouwen en de daardoor verminderde verzekerde waarde zijn vervolgens toegepast op het gehele bestand van Donatus. Dit leidt tot het beeld in tabel 4.3.

Tabel 4.3 - Kwantificering van verwachte krimp, in aantal gebouwen en verzekerde waarde (totaal bestand)

	2001	verwachte krimp	2010
<i>aantal gebouwen</i>			
R.-K.	2.001	- 346	1.655
NHK	1.654	- 83	1.571
GKN	412	- 91	321
ELK	27	0	27
<u>overig</u>	<u>505</u>	<u>0</u>	<u>505</u>
totaal	4.599	-520	4.079
in %	(100%)		(88,7%)
<i>verzekerde waarde*</i>			
R.-K.	9.335	- 1.074	8.261
NHK	5.298	- 223	5.075
GKN	1.090	- 219	871
elk	60	0	60
<u>overig</u>	<u>1.239</u>	<u>0</u>	<u>1.239</u>
totaal	17.022	- 1.516	15.506
in %	(100%)		(91,1%)

* in miljoenen guldens

Tabel 4.3 laat zien dat er in 2010 11,3% minder kerkgebouwen verzekerd zullen zijn bij Donatus, en dat de verzekerde waarde met 8,9% zal dalen. Bij de katholieke kerkgebouwen is sprake van een daling met 17,3%, hetgeen overeenkomt met een daling van 11,5% van de verzekerde waarde. Aan SOW zijde bedraagt de daling 8,3% van de bij Donatus verzekerde gebouwen, met een daling van 6,9% van de verzekerde waarde.

Kwantificering van groei

Naast een kwantificering van de krimp is bezien of een mogelijke groei van de portefeuille ook te kwantificeren valt. Bij een aantal kerkgenootschappen waarvan er reeds kerkgebouwen bij Donatus zijn verzekerd, bestaan op papier nog aanzienlijke uitbreidingsmogelijkheden. Dit geldt met name voor drie relatief grote kerkgenootschappen, namelijk de GKN, de GKV en de CGK.

Van de synodaal gereformeerde kerken is slechts krap de helft van de kerkgebouwen bij Donatus verzekerd. Indien dit aantal met 50% stijgt, komt het aandeel verzekerde kerkgebouwen op circa 70% te liggen, in de buurt van de huidige verzekeringsgraad van de NHK (80%). Een dergelijke mogelijke groei is in tabel 4.4 doorgerekend, onder de aanname dat er qua verzekerde waarde geen verschil bestaat tussen de op dit moment wèl en op dit moment nog niet verzekerde gebouwen.

Voor de twee kleine christelijke kerkgenootschappen, de GKV en de CGK, geldt dat circa eenderde van hun gebouwen bij Donatus is verzekerd. Bij deze twee kerkgenootschappen hebben we een verdubbeling doorgerekend, wederom onder de aanname dat er qua verzekerde waarde geen verschil bestaat tussen de op dit moment wel en niet verzekerde gebouwen.

Over het realiteitskarakter van deze groei is moeilijk iets te zeggen. De genoemde gereformeerde kerken zijn sterk lokaal georiënteerd, waardoor ze moeilijk als groep te benaderen zijn. Mogelijk kan een analyse van de kenmerken van de wel verzekerde kerken een indicatie geven van de mogelijkheden van groei.

Bij andere kerkgenootschappen zal de mogelijkheid tot groei beperkt of afwezig zijn. De bevindelijk gereformeerden, zoals de gereformeerde gemeenten, verzekeren hun gebouwen niet. Bij de overige kleine kerkgenootschappen gaat het deels om vrijzinnige kerken, die ook hun problemen kennen met participatie en behoud van gebouwen. Mogelijke groei onder hen wordt hier dan ook niet in ogenschouw genomen.

Tabel 4.4 - Kwantificering van eventuele groei bij GKN, CGK en GKV, in aantal gebouwen en verzekerde waarde

	verwachting 2010	eventuele groei
<i>aantal gebouwen</i>		
GKN	321	+ 160
GKV en CGK	152	+ 152
totaal		+ 312
<i>verzekerde waarde*</i>		
GKN	871	+ 435
GKV en CGK	306	+ 306
totaal		+ 741

* in miljoenen guldens

Uit de doorrekening van de gestelde groeimogelijkheden in tabel 4.4 komt naar voren dat het aantal verzekerde gebouwen met 312 kan toenemen, een groei van 6,8% op basis van het huidige aantal verzekerde kerkgebouwen. Hierdoor kan de verwachte daling voor meer dan de helft ongedaan worden gemaakt.

Wat betreft de verzekerde waarde blijkt uit de tabel een mogelijke groei van 741 miljoen gulden, hetgeen een toename is van 4,4%. Dit zou de verwachte teruggang met 8,9% van de huidige verzekerde waarde voor de helft ongedaan maken.

4.3 Conclusies

De verwachte krimp in het aantal kerkgebouwen leidt gemiddeld naar verwachting tot een afname van 8,9% van de huidige verzekerde som. Het effect van de krimp in termen van de verzekerde som is iets minder dan in termen van het aantal gebouwen (11,3%): de naar verhouding duur verzekerde monumenten blijven buiten het krimp-proces.

De teruggang in verzekerde waarde is het grootste aan katholieke zijde, met een daling van 11,5%. Aan de zijde van de SOW-kerken wordt de krimp geschat op 6,9% van de verzekerde waarde. De gebouwen van de overige kerkgenootschappen en eigenaren zullen naar verwachting geen noemenswaardige krimp vertonen. Bovendien zal het effect hiervan relatief ook gering zijn.

In het kader van dit onderzoek is ook een mogelijke groei van het bestand van kerken doorgerekend. Berekend is een mogelijke groei bij de synodaal gereformeerde kerken tot 70% van alle gebouwen. Daarmee wordt het niveau van verzekering bij de NHK benaderd. De groei wordt geraamd op 435 miljoen gulden.

Wellicht is ook binnen de twee kleine christelijke kerkgenootschappen, de GKV en de CGK, een groei te realiseren. Momenteel is circa eenderde van hun gebouwen bij Donatus verzekerd. Een verdubbeling van dit aantal betekent een toename van de verzekerde som met 306 miljoen gulden.

Resumerend zal de verzekerde som in 2010 naar verwachting met 8,9% dalen. Het effect van eventuele groei in de GKN, alsmede in de CGK en de GKV wordt geraamd op 4,4%. Hierdoor zou de daling kunnen worden beperkt tot 4,5% van de huidige verzekerde waarde.

Wat betreft de religieuze orden en congregaties hebben we een daling geconstateerd met 30% in vijf jaar tijds en 56% in tien jaar tijds. We nemen aan dat de verzekerde som wat betreft kloosters met eenzelfde percentage daalt.

5 Samenvattende conclusies

Krimp in ledental en participatie

De grote kerkgenootschappen, het R.-K. Kerkgenootschap en de SOW-kerken, zullen qua ledental de trend van de afgelopen jaren voortzetten met een ledenverlies van respectievelijk 10% en 20% in de komende tien jaar. Ook de kerkgang zal in deze periode verder afnemen, met naar verwachting 40% in de R.-K. Kerk en 20% in de SOW-kerken. De conclusie is dat in de nabije toekomst de kerkgebouwen minder gebruikt zullen worden voor kerkelijke vieringen en diensten.

Financiële ontwikkeling

Het financiële draagvlak van parochies en gemeenten staat onder druk, maar van een sterke verslechtering van de exploitatie is vooralsnog geen sprake. Door een stijging van de bijdragen per deelnemer, door een beter rendement op vermogen en door bezuinigingen op gebouwen en op ondersteunend personeel zal de exploitatie van parochies en gemeenten op een termijn van 5 jaar in veel gevallen sluitend blijven.

Een deel van de vermindering van de uitgaven is gebaseerd op de sluiting in de afgelopen jaren van veelal grote kerkgebouwen op gewilde locaties. Ook ander onroerend goed is verkocht hetgeen tot een verbetering van het rendement op vermogen heeft geleid. Maar deze veranderingen kunnen uiteraard niet steeds worden herhaald. En voorts kan ook niet veel verder worden bezuinigd op ondersteunend personeel. Een deel van de bezuinigingen wordt momenteel gezocht in de boven-plaatselijke en boven-parochiële sfeer.

Voor de termijn van de komende 5 jaar bestaan er geen dringende financiële overwegingen om in sneller tempo dan tot nog toe kerkgebouwen te gaan sluiten.

Sanering kerkgebouwen

Naar verwachting zal in de komende tien jaar 11,3% van de bij Donatus verzekerde kerkgebouwen worden afgestoten. Aan katholieke zijde zal de komende tien jaar circa 17% van de gebouwen worden afgestoten; nieuwbouw is te verwaarlozen. Per saldo zullen er dus ook 17% kerkgebouwen minder in eigendom zijn. Dit cijfer is een duidelijke versterking van de trend van de afgelopen jaren. Tussen 1990 en 1995 daalde het aantal kerkgebouwen per saldo met 1,5%, tussen 1995 en 2000 per saldo met 3%.

Bij de SOW-kerken zullen er de komende tien jaar in het kader van het SOW-proces circa 8% van de kerkgebouwen verdwijnen. Relatief gezien handelt het hierbij vaak om gereformeerde kerkgebouwen: 22% van de kerkgebouwen van de GKN wordt afgestoten, tegen naar verwachting 5% van de gebouwen van de NHK.

Bij de kleine christelijke kerken wordt geen reductie van het aantal kerkgebouwen verwacht. Voor deze kerkgenootschappen geldt dat hun ledental nog steeds licht stijgt, terwijl de participatie zeer hoog is, ook in financiële zin.

Afstoting zal hoofdzakelijk plaatsvinden in stedelijke en verstedelijkte gebieden; monumenten zullen behouden blijven. De afgestoten gebouwen zullen veelal gesloopt worden, of een herbestemming krijgen die continuering van de verzekering door Donatus niet aannemelijk maakt.

Teruggang in verzekerde waarde

De verwachte krimp in het aantal kerkgebouwen leidt naar verwachting tot een afname van 8,9% van de huidige verzekerde som. Het effect van de krimp in termen van de verzekerde som is derhalve minder dan in termen van het aantal gebouwen (11,3%): de naar verhouding duur verzekerde monumenten blijven buiten het krimp-proces. De teruggang in verzekerde waarde is het grootste aan katholieke zijde, met een daling van 11,5%. Aan de zijde van de SOW-kerken wordt de krimp geschat op 6,9% van de verzekerde waarde.

De mogelijkheden voor groei van de portefeuille

In het kader van dit onderzoek is ook een mogelijke groei van het verzekerde bestand van kerken doorgerekend. Aanname is een mogelijke groei bij de synodaal gereformeerde kerken tot 70% van alle gebouwen, waarmee het niveau van verzekering bij de NHK bijna wordt geëvenaard. Deze groei wordt geraamd op 435 miljoen gulden. Wellicht is ook binnen twee kleine christelijke kerkgenootschappen, de GKV en de CGK, een groei te realiseren. Momenteel is circa eenderde van hun gebouwen bij Donatus verzekerd. Een verdubbeling van dit aantal betekent een toename van de verzekerde som met 306 miljoen gulden. Het totale effect van groei in de GKN, alsmede in de CGK en de GKV, wordt geraamd op 4,4% van de huidige verzekerde waarde. Hierdoor zou de helft van de verwachte daling kunnen worden gecompenseerd.

De betekenis van monumentaliteit

Circa 54% van de verzekerde waarde ligt bij rijksmonumenten. Hiermee lijkt een vrij harde ondergrens aangegeven. Monumenten, met name de hele grote, kunnen wellicht afgestoten worden aan gemeenten, maar behoud van de kerkelijke functie is daarbij meestal geïmpliceerd, en derhalve ook continuering van de verzekering. Monumentale kerken vormen niet zelden een grote last voor de betrokken parochies en gemeenten. Nieuwe wetgeving, namelijk het Besluit Rijksoverheid Instandhouding Monumenten, wordt voorbereid, waarbij subsidie zal worden verstrekt op basis van de exploitatie. Hierdoor zal een onrendabel monument niet alleen een last meer vormen voor de eigenaar alleen, maar zal ook de overheid aan de exploitatie meebetalen.

Binnen de Rijksdienst kijkt men met grote zorgen naar de kerksluitingen. Men pleit voor multifunctioneel gebruik van kerkgebouwen, omdat dit in de opinie van de Rijksdienst de enige manier is om de gebouwen exploitabel te behouden.

De rol van de overheid

De rol van de overheid is tot nog toe beperkt. Wel komt er de laatste jaren meer aandacht voor het behoud van de cultuurhistorische kwaliteit en identiteit, waarbij met name kerken in kleine kernen een belangrijke rol spelen. De terughoudendheid van de overheden tot nog toe valt wellicht te verklaren doordat parochies en kerkelijke gemeenten zich nog steeds redelijk goed hebben kunnen redden.

De krimp bij de kloosters

Wat de kloosters betreft, geven de prognoses aan dat het aantal religieuzen de komende tien jaar met meer dan de helft zal teruglopen. De religieuzen zullen zich nagenoeg geheel terugtrekken in het moederklooster, resp. kloosterverzorgingshuis. In een aantal gevallen biedt men ook onderdak aan andere, kleine orden en congregaties. Tegelijk zullen in een aantal van deze kloosters en kloosterverzorgingshuizen geleidelijk leken worden toegelaten. De daling in het aantal leden van religieuze orden en congregaties betreft 30% in vijf jaar tijds en 56% in tien jaar tijds. We nemen deze percentages als indicatoren voor de teruggang in de verzekerde waarde bij de kloosters.